

https://doi.org/10.31516/2410-5333.056.02

УДК 378.013.42.091.212-054.6

О. М. Білик, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства, Харківська державна академія культури, м. Харків

bilikle@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-5468-2076

Т. М. Брагіна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри народної хореографії, Харківська державна академія культури, м. Харків

braginat058@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-2225-3685

КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ МІГРАНТІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ¹

Розглянуто проблему використання феноменів меморіальної культури в процесі соціалізації освітніх мігрантів, які навчаються в Україні. Запропоновано соціально-педагогічний супровід як ефективний вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на створення сприятливих умов для успішної соціалізації освітніх мігрантів. Підкреслено особливу роль у реалізації соціально-педагогічного супроводу концепції місць пам'яті та комеморацій П. Нора. Мнемонічні місця слугують основою комеморативних практик і методологічним фундаментом у розробці методики соціально-педагогічного супроводу освітніх мігрантів. Їх важливість полягає у створенні продуктивної комунікації з представниками українського соціокультурного простору, що дозволяє освітнім мігрантам адекватно сприймати український соціокультурний простір, допомагає засвоїти цінності й традиції української культури.

Ключові слова: *освітні мігранти, соціалізація, місця пам'яті, комеморативні практики, соціально-педагогічний супровід, соціокультурний простір, соціально-педагогічна діяльність.*

Е. Н. Билик, доктор педагогических наук, доцент, доцент кафедры искусствоведения, литературоведения и языкознания, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

Т. М. Брагина, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры народной хореографии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КОММЕМОРАТИВНЫЕ ПРАКТИКИ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МИГРАНТОВ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Рассмотрена проблема использования феноменов мемориальной культуры в процессе социализации образовательных мигрантов, обучающихся в

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

Украине. Предложено социально-педагогическое сопровождение как эффективный вид социально-педагогической деятельности, направленный на создание благоприятных условий для успешности социализации образовательных мигрантов. Подчеркивается особая роль в реализации социально-педагогического сопровождения концепции мест памяти П. Нора. Мнемонические места служат основой коммеморативных практик и методологическим фундаментом в разработке методики социально-педагогического сопровождения образовательных мигрантов. Их важность состоит в создании продуктивной коммуникации с представителями украинского социокультурного пространства, что позволяет образовательным мигрантам адекватно воспринимать украинское социокультурное пространство, помогает усвоить ценности и традиции украинской культуры.

Ключевые слова: образовательные мигранты, социализация, места памяти, коммеморативные практики, социально-педагогическое сопровождение, социокультурное пространство, социально-педагогическая деятельность.

O. M. Bilyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

T. M. Bragina, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

COMMEMORATIVE PRACTICES IN THE COURSE OF SOCIALIZATION OF EDUCATIONAL MIGRANTS IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF MODERN UKRAINE

The primary concern of this research is to examine the problem of the application of memorial culture in the course of socialization of educational migrants, who study in Ukraine. The point is made that socialization takes place in the context of cross-cultural communication; therefore it gets the character of acculturation.

Research methodology is based on the principles of system approach, which contributes to a comprehensive insight of changes within culture that are caused by intensive development of modern society. Phenomenological method makes it possible to consider the socialization of educational migrants as a phenomenon of modern culture. Hermeneutic approach makes it possible to interpret the social meanings inherent in the course of socialization.

Results. The socialization of educational migrants in socio-cultural space of modern Ukraine is divided into three stages (social adaptation, social integration, social individualization), each having its own specific character. Socio-pedagogical guidance is a kind of socio-pedagogical activity, an efficient instrument, which is aimed at creating the favorable conditions for the successful socialization of educational migrants.

The special role of the *lieux de memoire* theory and commemoration of P. Nora is highlighted. The particular role of regional commemorative practices in the course of socialization of educational migrants is stressed.

Novelty. The *lieux de memoire* are the points of critical importance which socio-cultural identity is forming around. The *lieux de memoire* are the basis of commemorative practices. They play the role of important methodological substructure for the elaboration of the techniques of socio-pedagogical guidance.

The practical significance. This technique is an important instrument of efficient communication with the representatives of Ukrainian socio-cultural space, which enables educational migrants to adequate perception of the values and traditions of Ukrainian culture.

Keywords: *educational migrants, socialization, lieux de memoire, commemorative practices, socio-pedagogical guidance, socio-cultural space, socio-pedagogical activity.*

Постановка проблеми. Для соціокультурного простору сучасної України характерні трансформаційні процеси інформаційного суспільства: глобалізація культури, невпинне зростання важливості інформації та знань, віртуалізація, інтернаціоналізація вищої освіти, пов'язана з розвитком освітньої міграції й зростанням кількості іноземних студентів у закладах вищої освіти. Освітня міграція відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку багатьох країн і України зокрема. За даними Українського державного центру міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України, у нашій країні станом на 1 січня 2019 р. налічувалося більше 75 000 іноземних студентів (Іноземні студенти в Україні, 2019). Інтеграція української вищої школи у світовий освітній простір зумовила посилення уваги до якості професійної підготовки іноземців, які навчаються в Україні, що актуалізує необхідність забезпечення успішності їх соціалізації в соціокультурному просторі України як країни перебування.

Специфіка соціалізації освітніх мігрантів зумовлена, з одного боку, особливостями середовища, у якому вони перебувають, з іншого — соціальним розвитком, детермінованим цим середовищем, а також залежить від особистісних характеристик самих освітніх мігрантів. Вони відрізняються від інших груп мігрантів (біженців, економічних мігрантів та ін), передусім тимчасовістю та добровільністю перебування в країні здобуття освіти. Освітні мігранти мають особливу мету — оволодіння певною професією. Вони самостійно обирають заклад вищої освіти, перетворюються на суб'єктів освітнього процесу в умовах чужої культури, залучаючись до адаптації та інтеграції в контексті міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціалізація та адаптація освітніх мігрантів стала предметом вивчення в працях О. Атонів (2018), К. Антонової (2012), Н. Грищенко (2012), І. Зозулі (2012), З. Масюк (2018), Л. Мохаммада (2012) та ін. Соціалізація освітніх мігрантів відбувається під стихійним впливом на їхню особистість різноманітних життєвих обставин у соціокультурному просторі України, а також шляхом цілеспрямованого впливу на їхній соціальний розвиток в освітньо-культурному середовищі закладу вищої освіти, у якому вони навчаються. Соціалізація ускладнюється тим, що ці мігранти вже соціалізовані в

соціумі рідної країни і, потрапивши в Україну, знову зазнають впливу всіх складових соціалізації (стихійна, відносно спрямована, соціально контрольована, самозміна особистості) (Мудрик, 2006, с. 22). Це відбувається в контексті незнайомої їм культури, унаслідок чого кожна складова процесу соціалізації передбачає необхідність акультурації в країні навчання.

Мета статті — проаналізувати, як комеморативні практики впливають на ефективність соціалізації освітніх мігрантів у соціокультурному просторі сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціалізація освітніх мігрантів, відбуваючись у контексті міжкультурної комунікації, набуває елементів акультурації і охоплює традиційні для соціалізації етапи: адаптації, інтеграції, індивідуалізації. Освітні мігранти знайомляться з новою культурою, традиціями та звичаями українського народу, а також отримують можливість задовольнити свої навчально-професійні потреби, тому їхня соціалізація має два аспекти: професійний та міжкультурний. Професійний аспект передбачає засвоєння та відтворення професійних цінностей, розвиток їх під час самореалізації й самовираження, формування ціннісного ставлення до майбутньої професії, усвідомлення її ролі та значущості в інформаційному суспільстві. Міжкультурний аспект пов'язаний із засвоєнням соціальних знань, навичок, основних норм поведінки, системи цінностей, відтворення їх у ситуації соціальної взаємодії, а також з творчим розвитком через самовираження й самореалізацію в соціокультурному просторі сучасної України. Надзвичайно важливу роль у процесі соціалізації освітніх мігрантів відіграють «місця пам'яті» соціокультурного простору України.

Вивчення теоретичного матеріалу, узагальнення практичного досвіду роботи з освітніми мігрантами свідчать, що соціалізація освітніх мігрантів у соціокультурному просторі сучасної України передбачає поступовий розвиток їхніх суб'єктно-особистісних особливостей у такій динаміці: індивід, який адаптується, — суб'єкт предметно-практичної діяльності — суб'єкт соціальної взаємодії — особистість, яка перетворює себе і навколишній простір. Тому соціальне виховання освітніх мігрантів як їхню соціально контрольовану соціалізацію пропонуємо розглядати в сукупності трьох етапів: соціальної адаптації, соціальної інтеграції та соціальної індивідуалізації, кожен з яких передбачає засвоєння як професійних, так і культурних цінностей соціокультурного простору України.

Умовою ефективності застосування комеморативних практик під час соціалізації освітніх мігрантів є цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність агентів соціального простору, яких уважаємо основними

агентами соціалізації в соціокультурному просторі України. В основі комеморацій — глибокий освітній і виховний потенціал, реалізація якого дозволяє вирішувати важливі моральні завдання, що постають перед суспільством у певний період його розвитку. Оскільки П. Нора під місцями пам'яті і їх комеморативним вираженням розуміє достатньо широке коло феноменів, у практиці реалізації соціально-педагогічної діяльності щодо забезпечення ефективності соціалізації освітніх мігрантів ідеї П. Нора слугують методологічною підставою, що дозволяє створити методичну систему соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на забезпечення успішності соціалізації освітніх мігрантів у соціокультурному просторі сучасної України.

Соціально-педагогічна діяльність, спрямована на створення сприятливих умов для успішності соціалізації освітніх мігрантів, надає їм набір відомостей, які дозволяють встановити продуктивну комунікацію з представниками українського соціуму, яка реалізується з урахуванням особливостей кожного із виокремлених етапів соціалізації. Соціальна адаптація освітніх мігрантів характеризується пізнанням цінностей нової культури, пристосуванням до умов і вимог нового соціуму, засвоєнням інформації про майбутню професію, розумінням особливостей системи вищої освіти країни навчання. Соціальна інтеграція є результатом узгодження цінностей рідної культури з цінностями нового соціуму, базується на взаємній повазі, міжетнічній толерантності, прийнятті соціокультурних норм і моделей поведінки нового соціуму, відтворенні їх у різних ситуаціях соціальної взаємодії. Соціальна індивідуалізація стає можливістю змінити й себе, і соціальне середовище, впливати на це середовище, реалізуючи власну творчу індивідуальність. На кожному етапі соціалізації освітніх мігрантів саме комеморативні практики відіграють важливу роль у забезпеченні її ефективності, сприяють успішному засвоєнню освітніми мігрантами культурних цінностей України як країни навчання.

На думку П. Нора, місця пам'яті «належать до двох царств»: вони відкриті і для «безпосереднього чуттєвого досвіду», і для абстрактного аналізу (Нора, 1999, с. 39-40). Автор підкреслює, що поняття місця пам'яті наділене матеріальним, символічним і функціональним смислами (Нора, 1999, с. 40). Він стверджує: «Гра пам'яті та історії формує місця пам'яті, взаємодія цих двох факторів призводить до їх визначення один через другий» (Нора, 1999, с. 40). Якщо відсутня «інтенція пам'яті, то місця пам'яті є місцями історії» (Нора, 1999, с. 41). Вони «обертаються навколо самих себе», їхнє фундаментальне право на існування «полягає у зупинці часу, ... у фіксуванні теперішнього порядку речей, у матеріалізації нематеріального», вони «не існують поза їх метаморфоз, поза

безконечним... переплетенням їх значень» (Нора, 1999, с. 41). Автор підкреслює, що «всі місця пам'яті — це окремі предмети, які відсилають до пам'яті як до цілого» (Нора, 1999, с. 43).

За образним висловом П. Нора, до місць пам'яті належать ті об'єкти, які «управляють присутністю минулого у теперішньому» (Нора, 1999, с. 43). Автор у такий спосіб визначає засновки виникнення місць пам'яті: «Подія-засновок або подія-спектакль. Але ні в якому разі не подія сама по собі: допустити таке потрактування поняття місць пам'яті означало б заперечувати всяку його специфіку. Навпаки, виключення такого потрактування відмежовує поняття: пам'ять «вчіпляється в місця, як історія — в події» (Нора, 1999, с. 46). На думку П. Нора, типологія місць пам'яті свідчить, що «невидима нитка пов'язує об'єкти, не очевидно взаємопов'язані між собою, що існує виражена мережа... різних ідентичностей, безсвідома організація колективної пам'яті, якій ми дозволяємо усвідомити самих себе» (Нора, 1999, с. 48).

Відтак, поняття місця пам'яті обертається навколо поняття ідентичності. Місце пам'яті стає субстратом визначення ідентифікованості індивіда. Соціальний поділ — результат ідентифікації, і місця пам'яті представляють комплементарні складові єдиної соціокультурної фігурації. Місця пам'яті відіграють роль «критеріальних точок» ідентифікації індивіда, стосовно яких формується соціокультурна розмежованість, і, з іншого боку, сформована соціокультурна розмежованість фокусує культурну значущість на історичних об'єктах, надає їм ролі місць пам'яті.

Місця пам'яті перебувають в основі коменорації, яка являє собою збереження в суспільній свідомості значущих подій минулого. Вона виникає в теперішньому й зумовлена бажанням долучитися до значущих подій історичного, культурного минулого, підтвердити почуття єдності, зміцнити соціальні зв'язки в межах культурного співтовариства шляхом долучення до репрезентацій минулих подій. Коменоративні практики пов'язують індивіда з соціумом. Вони можуть утілюватися в різноманітних формах: публічні свята, ювілеї, спорудження монументів, меморіалів. Традиційними регіональними коменоративними практиками є святкування днів міста, пам'ятних дат регіону, ювілеїв його історичних і культурних діячів. Ці заходи свідчать про багату культурну спадщину народу, його укоріненість, слугують засобом долучення освітніх мігрантів, які є носіями інших культурних традицій, до культури країни навчання.

Дослідник проблеми культурної пам'яті Я. Ассман інтегрує феномени пам'яті і міграції, базуючись водночас на понятті культурної ідентичності (Assmann, 1988). Колективна ідентичність співвідноситься з

певною культурою (культурної формацією), яка підтримує і відтворює ідентичність за допомогою процесів взаємодії, що відбуваються в межах культурного простору: комплекс загального досвіду, очікувань, цінностей, тлумачень минулого. «Культурна пам'ять» є однією зі значущих складових культурної ідентичності. Підтримуючи і відтворюючи тексти, образи, традиції й ритуали, суспільство зміцнює власні уявлення про себе та транслює знання про минуле, щоб підтримати образ єдності і гетерогенності групи. Культурна пам'ять визначає минуле суспільства і його традиції в контексті поточних вимог та умов існування групи (Assmann, 1988, с. 9–19). Ідентичність освітніх мігрантів в Україні не конфліктує з ідентичністю представників українського соціокультурного простору, оскільки освітня міграція передбачає повернення на батьківщину, збереження власної культурної ідентичності. Хоча міграція — один з основних соціальних процесів, у якому трапляються різні наративи пам'яті, проте в разі освітньої міграції вони не перебувають в стані контрадикторності наративів пам'яті суб'єкта країни перебування. Освітні мігранти сприймають пам'ять, почуття і прагнення представників українського соціокультурного простору.

Подоланню проблем, які виникають в процесі соціалізації освітніх мігрантів у соціокультурному просторі сучасної України, сприяє реалізація соціально-педагогічної діяльності з іноземними студентами, що спрямована на реалізацію соціального виховання як соціально контрольованої соціалізації і розвиток рівня їхньої соціальності як результату такого соціального виховання через гармонізацію відносин з представниками українського соціокультурного простору в навчально-професійній та соціокультурній сферах.

Одним із найефективніших видів соціально-педагогічної діяльності є соціально-педагогічний супровід, що сприяє посиленню позитивних тенденцій і подоланню негативних у соціальному розвитку освітніх мігрантів у соціокультурному просторі сучасної України. Ефективність соціально-педагогічного супроводу забезпечується тим, що цей супровід, маючи чітку структуру і певну послідовність дій, сприяє гармонізації соціалізаційних впливів на освітніх мігрантів не лише в освітньо-культурному середовищі закладу вищої освіти, а й у соціокультурному просторі сучасної України, що відбувається з урахуванням невідповідності цінностей рідної культури і культури країни перебування, необхідності забезпечення засвоєння ними елементів української культури в результаті залучення до соціокультурної діяльності та актуалізації саморозвитку в контексті української культури. Соціально-педагогічний супровід соціалізації іноземних студентів відбувається у двох напрямках: перший — через удосконалення освітньо-культурного середовища

закладу вищої освіти, який є частиною соціокультурного простору сучасної України; другий — безпосередньо під час роботи з освітніми мігрантами, яка спрямована на забезпечення ефективності їхньої соціалізації.

Під час реалізації соціально-педагогічного супроводу соціалізації іноземних студентів необхідною умовою є координація соціально-виховного впливу освітньо-культурного середовища закладу вищої освіти і соціокультурного простору сучасної України: організація зустрічей іноземних студентів і представників українського соціокультурного простору (медичними працівниками, представниками правоохоронних органів, Державної міграційної служби, працівниками банків, працевдавцями), відвідування театрів, музеїв, проведення тематичних екскурсій («Опішнянська кераміка», «Петриківський розпис», «Гоголеве і Диканька», «Софіївка — парк кохання», «Музей народної архітектури та побуту Пирогово», «Буцький каньйон», «Легенди Запорізької Січі, острів Хортиця», «Зміїв — місто легенд», «Люботин — край озер», «Слобожанське весілля»), які стають для освітніх мігрантів «місцями пам'яті».

Саме робота з цими «місцями пам'яті» допомагає ефективніше реалізувати соціально-педагогічний супровід соціалізації освітніх мігрантів у соціокультурному просторі сучасної України. Екскурсії в Святогірськ, Ізюм, Чугуїв, Львів, Одесу, Чернігів, Київ, у музеї Харкова (історичний музей, художній музей, галерея ім. С. Васильківського, музей видатних харків'ян ім. К. Шульженко, музей природи, галерею «Бузок», галерею візуальних мистецтв «АВЕК», виставкову галерею «Маестро», «Ландау-центр», «Єрмілов-центр», музей народного мистецтва Слобожанщини, етнографічний музей «Українська Слобода», Харківський літературний музей тощо) також сприяють розширенню знань про українську культуру, формування позитивного ставлення до України, забезпечують освітнім мігрантам емоційну комфортність у новому соціокультурному просторі.

Освітні мігранти беруть активну участь у регіональних комеморативних практиках, які проводяться в місті, зокрема в Харківському міжнародному марафоні, який проходить пам'ятними місцями Харкова (Сумською, Пушкінською вулицями, проспектом Науки, парками імені М. Горького й імені Т. Шевченка, майданом Конституції і Архітекторів). Також освітні мігранти разом з кураторами, соціальними педагогами долучаються до комеморацій: фестивалю бальних танців «Харківський вальс», міського фестивалю студентської художньої самодіяльності «Студентська весна», фольклорного фестивалю «Великодні візерунки», щорічного Міжнародного фестивалю «Французька весна», фестивалю

«Miss Kharkiv International», фестивалю грецької культури, фестивалю «Британський театр в кіно», фестивалю традиційного мистецтва Слобожанщини «Покуть», фестивалю «Вертеп-Фест», Міжнародного фестивалю іноземних студентів і громадян, Міжнародного музичного фестивалю «Харківські асамблеї», арт-фестивалю молодіжних проєктів «NonStopMedia», культурної акції «Ніч музеїв», музичного вечора «Ніч в опері», карнавалу культур народів світу.

Комеморативні практики — це повторення соціально значущих дій, інтерпретація історичних фактів і конструювання несуперечливої картини минулого та сьогодення України як країни навчання. Комеморативні практики — свідоме виробництво й повторення інтерпретацій історичної та культурної дійсності й дій з приводу її актуалізації.

Висновки. Таким чином, результати дослідження свідчать, що використання комеморативних практик під час реалізації соціально-педагогічного супроводу соціалізації освітніх мігрантів позитивно впливає на успішність їхньої соціалізації, сприяє розвитку соціальності, забезпечує комфортність перебування в соціокультурному просторі сучасної України, що, водночас, є важливим фактором підвищення якості професійної підготовки освітніх мігрантів.

Перспективою подальших досліджень вважаємо розробку методичних рекомендацій з використання комеморативних практик під час роботи із освітніми мігрантами.

Список посилань

- Антонова, К. В. (2012). Особливості соціалізації іноземних студентів у вищих медичних закладах України. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*, 20, 91–95.
- Грищенко, Н. А. (2012). Особливості соціалізації іноземних студентів вищих навчальних закладів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 5 (240), с. 192–196.
- Зозуля, І. Є. (2012). *Полікультурне виховання іноземних студентів вищих технічних навчальних закладів* (Дис. ... канд. пед. наук). Вінницький національний технічний університет. Вінниця.
- Іноземні студенти в Україні: статистичні дані, 2019 р.* (2019). О. О. Шаповалова, О. М. Белік. (Укл.). Київ.
- Масюк, З., Атонів, О. (2018). Соціалізація іноземців засобами української мови як лінгвістична проблема. *Мова і суспільство*, 9, с. 14–20.
- Мохаммад, Л. Ф. (2012). *Соціокультурні чинники соціалізації іноземних студентів (на матеріалі ВНЗ Запоріжжя)* (Автореф. дис. ... канд. соціол. наук). Класичний приватний університет. Запоріжжя.
- Мудрик, А. В. (2006). *Социализация человека: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений*. Москва: Академия.

- Нора, П. (1999). *Франция-память*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Assmann, J., Hölsche, J. (1988). Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, p. 9–19.

References

- Antonova, K. V. (2012). Specific features of foreign student's socialization in higher medical institutions of Ukraine. *Bulletin of the Olexander Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Science*, 20, 91–95. [in Ukrainian].
- Gryshchenko, N. A. (2012). Features of socialization of foreign students of higher educational institutions. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*, 5 (240), 192–196. [in Ukrainian].
- Zozulia, I. E. (2012). *Multicultural education of international students of higher technical educational establishments* (Thesis.... Pedagogical Sciences). Vinnitsa National Technical University, Vinnitsa. [in Ukrainian].
- International students in Ukraine: *statistics*, 2019 (2019). O. O. Shapovalova, O. M. Belik (Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].
- Matiuk, Z., Antoniv, O. (2018). Socialization of foreigners by means of Ukrainian language. *Language and Society*, 9, 14–20.
- Mohamad, L. F. (2012). *Sociocultural factors of socialization of international students (the case of universities in Zaporozhzhia)* (Author's thesis... Candidate of Sociological Sciences). Classical private university. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
- Mudryk, A. V. (2006). *Socialization of man: textbook*. Higher student allowance training routine. Moscow: Academy. [in Russian].
- Nora, P. (1999). *France-memory*. St. Petersburg: S.-Petersburg Publishing House. Univ. [in Russian].
- Assmann, J., Hölsche, J. (1988). Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 9–19. [in Deutsch].

Надійшла до редколегії 03.12.2019 р.